

Тетяна Іванівна НІКІФОРОВА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
вул. Театральна, 8, Хмельницький, 29000,
ivanuk@rambler.ru

УДК 343.233

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Здійснено аналіз ознак спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, з метою поглибленого дослідження їх юридичної природи, як окремого субінституту звільнення від кримінальної відповідальності. Проаналізовано ситуацію, що виникає у зв'язку з дією двох чи більше норм, які спрямовані на звільнення від кримінальної відповідальності, та фактичним складом позитивної посткримінальної дії винної особи, що передбачає вибір та застосування тільки одного виду звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема встановлено, що за наявності комплексу позитивної посткримінальної поведінки особи, встановленої у частині статті Особливої частини Кримінального кодексу України, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення відповідного злочину, суд зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності за цією нормою, тобто застосувати спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні види звільнення, загальні види звільнення, ознаки звільнення від кримінальної відповідальності.

Реформування сучасної доктрини кримінального права зумовлює активний розвиток інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Актуальність звільнення від кримінальної відповідальності зумовлена низкою обставин, серед яких, насамперед, необхідно виокремити такі: значну криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності українського суспільства; визначення сучасної злочинності асоціальним явищем, що загрожує національній безпеці України; невисоку ефективність традиційних кримінально-правових форм та методів боротьби зі злочинністю; гуманізацію вітчизняного законодавства відповідно до міжнародно-правових стандартів кримінального судочинства; упровадження у вітчизняному законодавстві низки новітніх інститутів, що виступають альтернативою кримінальній відповідальності та покаранню. Чільне місце в структурі інституту звільнення від кримінальної відповідальності посідають норми, що стосуються спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, які, за твердженням О. Ф. Ковітіді, утворюють окремий субінститут звільнення від кримінальної відповідальності [1, с. 37].

У контексті зазначеного актуальним стає питання юридичної природи зазначеного субінституту. Загальні й спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності досліджували Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, В. А. Єлеонський, О. О. Житний, О. Ф. Ковітіді, О. С. Козак, Г. О. Котляр, В. О. Навроцький та інші правники. Проте питання юридичної природи спеціальних видів звільнення

від кримінальної відповідальності як субінституту звільнення від кримінальної відповідальності потребує подальшого поглибленого вивчення.

Метою статті є встановлення ознак спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, а також дослідження особливостей застосування норм щодо спеціальних видів звільнення задля поглибленого вивчення юридичної природи спеціальних видів звільнення як окремого субінституту звільнення від кримінальної відповідальності.

В Особливій частині Кримінального кодексу України (КК України) передбачаються такі спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, якщо:

— “... громадянин України добровільно заявив органам державної влади про злочинний зв’язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та отримане завдання” (ч. 2 ст. 111 КК України);

— “... особа без громадянства або іноземець добровільно заявили органам державної влади про припинення злочинної діяльності, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України” (ч. 2 ст. 114 КК України);

— “... керівник підприємства, установи або організації виплатив заробітну плату, стипендію, пенсію чи інші, установлені законами виплати громадянам до притягнення його до кримінальної відповідальності” (ч. 3 ст. 175 КК України);

— “... особа сплатила податки, збори (обов’язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), до притягнення її до кримінальної відповідальності” (ч. 4 ст. 212 КК України);

— “... особа сплатила страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану Пенсійному фонду України їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), до притягнення її до кримінальної відповідальності” (ч. 4 ст. 212¹ КК України);

— “... особа добровільно повідомила правоохоронний орган про створення злочинної організації або участь у ній” (ч. 2 ст. 255 КК України);

— “... особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв’язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації” (ч. 2 ст. 258³ КК України);

— “... особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину” (ч. 4 ст. 258⁵ КК України);

— “... особа добровільно вийшла з воєнізованих або збройних формувань, не передбачених законом, і повідомила про їх існування органи державної влади” (ч. 6 ст. 260 КК України);

— “... особа добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси або вибухові пристрої” (ч. 3 ст. 263 КК України);

— “... особа добровільно заявила про незаконне заволодіння транспортним засобом правоохоронним органам і повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки” (ч. 4 ст. 289 КК України);

— “... особа добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю цих злочинів” (ч. 4 ст. 307 КК України);

— “... особа добровільно звернулась до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії” (ч. 4 ст. 309 КК України);

— "... особа добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю цих злочинів" (ч. 4 ст. 311 КК України);

— "... особа добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом" (ч. 5 ст. 321 КК України);

— "... особа добровільно здала фальсифіковані лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх обігом" (ч. 4 ст. 321¹ КК України);

— "... особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди, і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру" (ч. 5 ст. 354 КК України);

— "... особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди, і після пропозиції чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру" (ч. 5 ст. 368³ КК України);

— "... особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди, і після пропозиції чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру" (ч. 5 ст. 368⁴ КК України);

— "... особа, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди, і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру" (ч. 6 ст. 369 КК України);

— "... військовослужбовець може бути звільнений від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил України" (ч. 4 ст. 401 КК України).

Сталою є тенденція поширення спеціального звільнення у законодавстві про кримінальну відповідальність. За час дії чинного законодавства про кримінальну відповідальність їх кількість збільшилась з 14 до 21 спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Дослідження юридичної природи спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності не можливе без встановлення їх ознак. Оскільки спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності входять до інституту звільнення від кримінальної відповідальності, то вони мають спільні ознаки із загальними видами звільнення. З огляду на зазначене, вони, як і загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, здійснюються судом від імені держави; застосовуються до особи, яка вчинила злочин; полягають у відмові від осуду особи, яка вчинила злочин, та застосування до неї установлених законом обмежень певних прав і свобод [2, с. 10]. Окрім спільних рис, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності мають особливі (відмінні від загальних) ознаки, які дають підстави називати зазначені види звільнення спеціальними.

Перш за все, слід відзначити, що до спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності доктрина кримінального права відносить ті види звільнення, які передбачені в Особливій частині КК України, тоді як загальні види звільнення містяться в Загальній частині КК України [3, с. 433].

Крім того, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності стосуються лише конкретних складів злочинів, можуть застосовуватися лише стосовно осіб, які вчинили злочини, що точно вказані у відповідних нормах Особливої частини КК України [3, с. 434]. Тобто спеціальні види звільнення стосуються вичерпного переліку злочинів, звільнення від кримінальної відповідальності за кожен з яких можливе за підставами, чітко визначеними у відповідній частині тієї статті, яка передбачає відповідальність за цей злочин. У свою чергу, серед загальних видів звільнення немає жодного, який стосувався б конкретного злочину (конкретної статті, передбаченої Особливою частиною КК України), вони стосуються лише злочинів визначеного ступеня тяжкості.

Як уже вказано, загальні види звільнення стосуються лише злочинів визначеного ступеня тяжкості. Переважно це злочини невеликої або середньої тяжкості. Аналіз спеціальних видів звільнення свідчить, що це можуть бути злочини будь-якого ступеня тяжкості, значну частину яких становлять тяжкі та особливо тяжкі злочини (ст.ст. 111, 114, ч. 3 ст. 212, ст.ст. 255, 258³, 258⁵, ч. 2 ст. 260, ст.ст. 263, 307, ч.ч. 3, 4, 5 ст. 269 КК України).

Як найбільш специфічну ознаку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності слід вказати те, що підстави спеціальних видів звільнення завжди пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи (добровільна здача заборонених законом предметів, добровільне повідомлення про злочин, активне сприяння його розкриттю), тоді як підстави загальних видів звільнення можуть залежати від обставин об'єктивного характеру (закінчення строків давності, зміна обставинки) [2, с. 11].

Таким чином, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності мають такі специфічні ознаки: містяться лише в нормах Особливої частини КК України; передбачені для вичерпного переліку злочинів; стосуються злочинів будь-якого ступеня тяжкості, значну частину яких становлять тяжкі та особливо тяжкі злочини; підстави їх застосування завжди пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи.

Ще одне питання, яке постає при дослідженні юридичної природи субінституту спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, — це питання про те, як має вирішуватися ситуація, що виникає у зв'язку з дією двох чи більше норм, які спрямовані на звільнення від кримінальної відповідальності, та фактичним складом позитивної посткримінальної дії винної особи, що передбачає вибір та застосування тільки одного виду звільнення від кримінальної відповідальності.

У літературі з цього приводу висловлюються різні точки зору. Деякі науковці цю ситуацію розглядають як конкуренцію кримінально-правових норм та пропонують вирішувати її саме за правилами конкуренції. “При конкуренції норм про звільнення від кримінальної відповідальності, — стверджує Г. О. Котляр, — керуються положеннями принципів гуманізму та економії кримінальної репресії, а також загальними правилами конкуренції норм. Наприклад: 1) при конкуренції загального і спеціального видів звільнення від кримінальної відповідальності застосовується спеціальний вид звільнення; 2) при конкуренції імперативного (обов'язкового) і факультативного (необов'язкового) видів звільнення від кримінальної відповідальності застосовується імперативний вид звільнення; 3) при конкуренції безумовного й умовного видів звільнення від кримінальної відповідальності застосовується безумовний вид звільнення” [4, с. 55]. Інші автори розглядають цю ситуацію не як конкуренцію кримінально-правових норм, а як наявність понять, що частково перекрещуються [5, с. 61]. О. К. Марін обґрунтовує положення про те, що конкуренція кримінально-правових норм — це явище, яке може відбуватися лише між охоронювальними правовими нормами й неможливе між регулятивними нормами. Виходячи із цього, вказується, що правомірно говорити про конкуренцію кримінально-правових норм лише при кримінально-правовій кваліфікації, а не

при вирішенні інших питань застосування кримінального закону, в тому числі звільнення від кримінальної відповідальності [6, с. 5].

У кримінально-правовій літературі звертається увага на те, що за наявності підстав застосування як загальної, так і спеціальної норми про звільнення від кримінальної відповідальності, суди більше як у половині випадків обирали загальну норму (ст. 45 або ст. 48 КК України) [7, с. 4]. Така ситуація пояснюється тим, що у раніше чинному КПК України не було встановлено порядок застосування норм про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, і суди відповідно обирали норми про загальні види звільнення, посилаючись на відповідні статті КПК України [8, с. 392]. Проте чинний КПК України встановив загальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності за усіма статтями КК України, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того, застосування загальних норм про звільнення від кримінальної відповідальності пояснюється також тим, що вони є більш поблажливі до змісту позитивної посткримінальної поведінки, тому що жоден з них не вимагає здійснення самовикриття особи у вчиненому злочині. Самовикриття у вчиненому злочині, з психологічної точки зору, є найбільш складною й водночас найбільш соціально цінною посткримінальною дією. У результаті цього правоохоронні органи отримують певну інформацію щодо вчиненого злочину, про вчинення якого або про особу, що його вчинила, їм було невідомо [7, с. 5].

На нашу думку, найбільш обґрунтованою є позиція О. К. Маріна, що правомірно говорити про конкуренцію кримінально-правових норм лише при кримінально-правовій кваліфікації і застосовувати правила конкуренції при звільненні від кримінальної відповідальності є неправильним [6, с. 5]. Звичайно, фактичні обставини можуть відповідати положенням декількох норм про звільнення від кримінальної відповідальності. Наприклад, при вчиненні злочину невеликої тяжкості з боку особи можуть мати місце щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування завданих збитків і разом з тим до слідчого може надійти клопотання про взяття особи на поруки. Тобто є підстави як для застосування ст. 45 КК України, так і ст. 47 КК України. Однак при вирішенні цього питання слід керуватися не правилами конкуренції, а принципами гуманізму та економії кримінальної репресії. Тобто застосовуватися має ст. 45 КК України, в якій передбачено імперативний та безумовний вид звільнення (в той час як у ст. 47 КК України встановлено факультативний та умовний вид звільнення). Що ж стосується спеціальних видів звільнення, то, як уже зазначалося, на відміну від загальних видів звільнення, вони завжди передбачають наявність позитивної посткримінальної поведінки. Кожна частина статті Особливої частини КК України, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення відповідного злочину, містить комплекс конкретних посткримінальних дій, які повинна здійснити особа, яка вчинила злочин. Якщо ж цей комплекс дій відсутній, то відсутні і підстави звільнення за відповідною нормою. І якщо при цьому фактичні обставини містять підстави для застосування певних норм Загальної частини КК України, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності, то вони повинні бути застосовані. Тобто якщо згідно з ч. 4 ст. 309 КК України підставою звільнення є добровільне звернення до лікувального закладу та початок лікування від наркоманії, то за наявності цих обставин суд зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності за цією статтею, незалежно від того, чи є ще якісь підстави для звільнення. Якщо ж цих обставин немає, але є щире каяття особи та клопотання про передачу її на поруки, то суд може застосувати ст. 47 КК України.

Таким чином, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності — це окремі субінститут звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки характеризуються низкою специфічних ознак: спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності містяться лише в нормах Особливої частини КК України; передбачені для вичерпного переліку злочинів; стосуються злочинів будь-якого ступеня тяжкості, значну частину яких становлять тяжкі та особливо тяжкі

злочини; підстави їх застосування завжди пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи. За наявності комплексу позитивної посткримінальної поведінки особи, встановленої у частині статті Особливої частини КК України, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення відповідного злочину, суд зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності за цією нормою.

Список використаних джерел

1. *Ковітіді, О. Ф.* Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України [Текст] : навч. посіб. / О. Ф. Ковітіді. — Сімферополь : Квадранал, 2005. — 224 с.
2. *Вознюк, А. А.* Ознаки спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / А. А. Вознюк // Сучасна юридична наукова думка : Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 9 грудня 2008 р. : зб. тез. — Тернопіль, 2008. — Ч. 2. — С. 9–12.
3. *Ковітіді, О. Ф.* Класифікація видів звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. Ф. Ковітіді // Держава і право. — 2004. — Вип. 23. — С. 433–439.
4. *Котляр, Г. О.* Деякі питання конкуренції норм про звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні службових злочинів у сфері господарської діяльності [Текст] / Г. О. Котляр // Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарчої діяльності : матер. наук.-практ. семінару (Харків, 9 лист. 2004 р.) / редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін.). — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 54–56.
5. *Матвеева, Ю.* Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием [Текст] / Ю. Матвеева, А. Сумин // Российская юстиция. — 2001. — № 9. — С. 59–62.
6. *Марін, О. К.* Конкуренція кримінально-правових норм [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / О. К. Марін ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2002. — 20 с.
7. *Хряпінський, П. В.* Загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності: проблема конкуренції [Текст] / П. В. Хряпінський // Держава та регіони. Сер. Право. — 2011. — Вип. 2. — С. 110–115.
8. *Навроцький, В. О.* Про співвідношення положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які регулюють підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / В. О. Навроцький // Альманах кримінального права : зб. ст. / відповід. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. — К. : Правова єдність, 2009. — Вип. 1. — С. 391–400.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 7 від 6 лютого 2014 року)*

Надійшла до редакції 10.02.2014

Никифорова Т. И. Юридическая природа специальных видов освобождения от уголовной ответственности

Осуществлен анализ признаков специальных видов освобождения от уголовной ответственности, с целью углубленного исследования их юридической природы, как отдельного субинститута освобождения от уголовной ответственности. Проанализирована ситуация, возникающая в связи с действием двух или более норм, направленных на освобождение от уголовной ответственности и фактическим составом положительного посткриминального действия виновного лица, предусматривающая выбор и применение только одного вида освобождения от уголовной ответственности. При наличии комплекса положительного посткриминального поведения лица, установленного в части статьи Особенной части Уголовного кодекса Украины, которая предусматривает освобождение от уголовной ответственности за совершение соответствующего преступления, суд обязан освободить лицо от уголовной ответственности по этой норме, то есть применить специальный вид освобождения от уголовной ответственности.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, специальные виды освобождения, общие виды освобождения, признаки освобождения от уголовной ответственности.

Nikiforova, N. I. Legal Nature of the Special Types of Release from Criminal Responsibility

The article presents the analysis of the signs of special types of release from criminal responsibility with the purpose of deep research of their legal nature as a separate subinstitute of release from criminal responsibility. The article also analyzed the situation which arises up with an action of two or more norms which a directed on release from criminal responsibility and be actual composition of the positive postcriminal action of guilty person which foresees a choice and application of only one type of release from criminal responsibility. In particular, it is set that at presence of complex of positive postcriminal person's behaviour set in part of the article of Special part of Criminal Code which foresees a release from criminal responsibility for the commission of the proper crime, a court is under an obligation to release a person from criminal responsibility after this norm, apply special type of release from criminal responsibility.

Keywords: release from criminal responsibility, special types of liberation, general types of liberation, signs of liberation from criminal responsibility.

